

O‘ZBEK VA QIRG‘IZ XALQ OG‘ZAKI IJODIDA SATIRA VA YUMORNING KIRIB KELISHI

Andijon davlat universiteti

O‘zga tilli guruhlarda rus tili talabasi

Abdurahmonov Islombek Abdulakim o‘g‘li

Maqolada o‘zbek xalq og‘zaki va yozma ijodidagi satira va yumor haqida kichik tadqiqod o‘tkazildi. Ushbu qardosh xalqlarining o‘g‘zaki ijodidagi iztehzoz va hazilning jozibali olami kulgi zukkolik va chuqur ijtimoiy mushohada bilan jonli madaniy merosi ochib berildi. Shuningdek asrlar davomida xalq og‘zaki ijodiga singib uning ajralmas qismi bo‘lib kelgan ya‘ni jamiyatdagi ijtimoiy muammolar xalq dardini kulgi vositasida tanqidiy fikrlashini targ‘ib qilgan satira va yumor terminlarga atroflicha izoh berildi. Maqolada o‘zbek va qirg‘iz xalqli ijodida satira va yumorni yuzaga kelishini shakllanishi va rivoj toppish ta‘siri va zamonaviy jamiyatdagi turli darajadagi o‘rinlari haqida mushohada olib borildi va aniq misollar va latifalar keltirish orqali tasvirlandi. O‘zbek va qirg‘iz xalq og‘zaki ijodida satira va yumor belgilarining madaniy ahamiyatidagi o‘xshashlik va farqli jihatlari tushuntirilib aniq misollar va ifodalar orqali ochib berildi.

Kalit so‘zlar: Satira, "ishlov", Hoziq, mardum, Erxubbi, "Kenterberi ertaklari", "Zarbul masal", So‘fizoda.

В статье проведено небольшое исследование сатиры и юмора в устном и письменном творчестве узбекского народа. Увлекательный мир сарказма и юмора в устных произведениях этих братских народов раскрыл живое культурное наследие, наполненное остроумием и глубоким социальным наблюдением. Кроме того, даны термины сатиры и юмор, которые на протяжении веков были неотъемлемой частью народного устного творчества, то есть способствующие критическому осмыслению социальных проблем в обществе с помощью смеха. В статье рассмотрено и описано на конкретных примерах и анекдотах влияние на становление и развитие сатиры и юмора в народном творчестве узбеков и кыргызов, их место в современном обществе на разных уровнях. Сходства и различия культурного значения сатиры и юмора в узбекском и кыргызском фольклоре объяснялись и раскрывались на конкретных примерах и выражениях.

Ключевые слова: Сатира, «Ишлов», Хазик, Мардум, Эрхубби, «Кентерберийские рассказы», «Зарбул Масал», Суфизода.

Kirish:

Xalq og‘zaki ijodi, juda qadimdan to bugungi kungacha rivoj topib, saqlanib qolgan bebaxo xazinadir. Unda minglab dostonlar, laparlar, qo‘shiqlar mavjud. Adabiyot ham dastlab og‘zaki, keyinchalik yozma shaklda taraqqiy topgan. Adabiyot paydo bo‘libdiki, unda janrlar va lirik, epik va dramatik kabi turlar ham shakllangan, shularning bir bo‘lagi sifatida satira ham ravnaq topgan.

Biz o‘zbek va qirg‘iz xalqlari og‘zaki ijodidagi maftunkor kinoya va hazil olamini kezar ekanmiz, kulgi, zukkolik va ijtimoiy mushohadalarga boy madaniy merosni kashf etamiz. Bir qator manbalar, latifalar va misollarni birlashtirib, biz istehzo va hazilning ularning hikoyalari, folklorlari va kundalik hayotida qanday chuqur ro‘l o‘ynashini yoritib berdik. Keling, kulgi yuraklarni birlashtiruvchi va quvonch uchqunlarini uyg‘otadigan universal til bo‘lib xizmat qiladigan ushbu ajoyib madaniyatlarning g‘ayrioddiy og‘zaki an‘analarini nishonlaylik.

O‘zbek va qirg‘iz xalqlari og‘zaki ijodidagi istehzo va hazilning jozibali olami bo‘ylab sayohat qilar ekanmiz, biz kulgi, zukkolik va chuqur ijtimoiy mushohada bilan jonli madaniy merosni ochamiz. Manbalar, latifalar va misollarning turli gobelenlarini birlashtirib, biz istehzo va hazilning hikoya qilishda, xalq og‘zaki ijodida va kundalik o‘zaro munosabatlarida qanday muhim rol o‘ynashini yoritib berdik. Bu kulgi umumbashariy til bo‘lib xizmat qiladigan, qalblarni birlashtirib, quvonch uchqunlarini uyg‘otadigan bu ajoyib madaniyatlarni shakllantiradigan g‘ayrioddiy og‘zaki an‘analarning bayramidir.

Ko‘pincha istehzo va hazil asosiy o‘rinni egallagan o‘zbek va qirg‘iz madaniyatlaridagi boy folklor gobeleniga sho‘ng‘idik. Ijtimoiy me‘yorlarni mohirona tanqid qilish, hokimiyat arboblarni masxara qilish yoki insonning ahmoqliklarini ta’kidlash uchun satiradan foydalanadigan ertaklar va afsonalarni topmoqchimiz. Ommabop folklor ertaklarining aniq namunalarini baham ko‘rib va ular etkazayotgan asosiy mavzu va xabarlarini tahlil qilib, bu hikoyalar ichidagi satira va hazilning madaniy ahamiyatini yoritib berishga urinib ko‘ramiz.

O‘zbek va qirg‘iz og‘zaki ijodining zamirida hikoya qilish yotadi. Ularning o‘zbek tilida “qissachi”, qirg‘iz tilida “oqin” nomi bilan mashhur bo‘lgan hikoyachilarning istehzo va hazil aralashgan ertaklarni to‘qishda qo‘llagan usullarini ko‘rib chiqdik. Afsonaviy hikoyachilarning latifalari bilan o‘rtoqlashib, ular tomoshabinlarni o‘ziga jalb qilish uchun vaqtni, etkazib berishni va komediya vaqtini bilish mahoratlarni o‘rgandik.

Kulgi madaniy chegaralardan oshib ketadigan universal til bo‘lib, turli xalqlarning og‘zaki ijodi ko‘pincha hazil va satirani kuchli ifoda vositasi sifatida o‘z ichiga oladi. Ushbu maqolada biz o‘zining jo‘shqin hikoyalari va zukkoligi bilan mashhur bo‘lgan Markaziy Osiyoning ikki jamoasi o‘zbek va qirg‘iz xalqlari og‘zaki ijodidagi boy satira va yumor an‘analarini o‘rganamiz. Ularning xalq og‘zaki ijodi,

maqollari va komediya spektakllarini o'rganib, biz bu madaniyatlarning o'yin-kulgi, ijtimoiy me'yorlarga qarshi chiqish va ularning hayotiy tajribalarini aks ettirish uchun hazildan foydalanishning o'ziga xos usullarini ochib beramiz.

O'zbek va qirg'iz xalqlari kinoya va hazil san'atini sayqallab, ulardan jamiyat me'yorlariga qarshi chiqish, hokimiyatni tanqid qilish, fikrni qo'zg'atish uchun kuchli qurol sifatida foydalanganlar. Ular o'zlarining ertaklari, maqollari, bayramlari va tomoshalari orqali o'zlarining madaniy qadriyatlari va tushunchalarini zukko kinoya bilan yetkazadilar. Ularning og'zaki ijodida biz bu jo'shqin jamoalarni belgilaydigan mustahkamlik, donolik va quvonchning guvohligini topamiz.

Ikki qardosh xalqning xalq og'zaki ijodini ko'pincha hazil va satirik ertaklarni o'z ichiga olgan boy gobelenini o'rganamiz. Ushbu hikoyalar ijtimoiy muammolarni oqilona tanqid qilish, hokimiyat arboblarni masxara qilish yoki insonning ahmoqliklarini ta'kidlash uchun satiradan qanday foydalanishini muhokama qilamiz. Ommabop folklor ertaklariga misollar keltirib va ularning asosiy mavzu va xabarlarini tahlil qilamiz.

Markaziy Osiyoning ko'pgina jamoalarida komediya tomoshalari va og'zaki badiiy mahorat o'yin-kulgining yuqori baholangan shakllari hisoblanadi. Hazilchilar, masxarabozlar va hajviy hikoyachilarning o'zbek va qirg'iz jamiyatidagi o'rni haqida suhbatlashing, ularning bir vaqtning o'zida o'yin-kulgi va mulohaza yuritish qobiliyatini o'rgandim. Tomoshabinlarni o'ziga jalb qilish va hazilni etkazish uchun jismoniy komediya, mimika va improvizatsiya kabi usullarni yoritib bermoqchiman.

Satira ko'pincha ijtimoiy va siyosiy sharhlar uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. O'zbek va qirg'iz xalq og'zaki ijodi an'analarida jamiyat me'yorlarini tanqid qilish, hokimiyatga e'tiroz bildirish va nozik masalalarni hal qilish uchun satiradan qanday foydalanishini o'rganing. Ushbu madaniyatlarda fikrni uyg'otish, muloqotni rivojlantirish va o'zgarishlarga ta'sir qilish uchun hazilning kuchini muhokama qildim.

Qadimgi Yunoniston: Satira adabiy janr sifatida qadimgi Yunonistonda paydo bo'lgan deb ishoniladi. Aristofan kabi dramaturglarning asarlari siyosiy va ijtimoiy satirani ko'rsatdi, ko'pincha taniqli shaxslarni va o'sha davrning ijtimoiy normalarini masxara qildi.

Rim imperiyasi: Horace va Juvenal kabi Rim yozuvchilari satira janrini yanada rivojlantirdilar. Ularning "satura" nomi bilan atalgan satirik asarlarida illatlar, korruptsiya va jamiyatdagi kamchiliklar ko'zda tutilgan.

O'rta asrlar va Uyg'onish: Satira O'rta asrlar va Uyg'onish davrida ham rivojlanishda davom etdi. Satirik elementlar Jefri Choserning "Kenterberi ertaklari" va Uilyam Shekspirning pyesalari kabi asarlarda mavjud edi.

Ma'rifat va zamonaviy davr: Satira ma'rifat davrida mashhur bo'lib, Jonatan Svift, Volter va Mark Tven kabi yozuvchilar siyosat, din va jamiyat me'yorlarini tanqid

qilish uchun satiradan foydalanganlar. Satirik jurnallar va gazetalar ham ijtimoiy va siyosiy sharhlar uchun mashhur vosita sifatida paydo bo'ldi.

Hazillar va hazil latifalari Qadimgi Misr, Mesopotamiya va qadimgi Xitoy kabi qadimiy tsivilizatsiyalarga borib taqaladi. Bu madaniyatlar hazil va zukkolikni qadrlashgan va hazillar ko'pincha ijtimoiy yig'ilishlarda va yozuvlarda bo'lingan.

O'rta asrlarda Evropada hazil-mutoyiba va saroy ahmoqlari aristokratiyani hazil-mutoyiba va hazillar bilan xursand qilishgan. Ularning komediya harakatlari ko'pincha ijtimoiy va siyosiy arboblariga qaratilgan so'z o'yinlari, jismoniy komediya va satiralarni o'z ichiga olgan.

Hazil turli madaniyatlarda og'zaki an'analarning bir qismi bo'lgan. Ular avloddan-avlodga o'tib, o'yin-kulgini ta'minlagan va boshqalar bilan bog'lanish va bog'lanish usuli sifatida xizmat qilgan.

XVI asrdagi bosmaxona hazil to'plamlarini ommaviy ishlab chiqarishga imkon berdi. Bu hazil kitoblari hazil-mutoyibali hikoyalar, so'z o'yinlari va latifalar to'plab, hazillarning tarqalishini ommalashtirgan.

Vaqt o'tishi bilan satira va hazillar rivojlanib, turli madaniy kontekstlarga va vositalarga, jumladan, adabiyot, teatr, stend komediya, televidenie va internetga moslashdi. Ular ijtimoiy sharhlar, o'yin-kulgilar va inson aqli va ijodkorligini ifodalash uchun kuchli vositalar bo'lib qolmoqda.

Satira va hazil zamonaviy jamiyatda muhim rol o'ynaydi, ommaviy axborot vositalari, ko'ngilochar va ijtimoiy sharhlarning turli shakllarini shakllantiradi.

Satira (lotincha: satira – qurama, har xil narsa) – komiklik turi, tasvir obyektni ayovsiz kulgi vositasi orqali anglash. Voqelikni badiiy aks ettirishning o'ziga xos usuli bo'lib, unda jamiyatdagi bema'ni, asossiz, noto'g'ri hodisalar, illatlar fosh qilinadi. Voqealarning real ko'rinishini o'zgartirib, oshirib, bo'rttirib, mubolag'a qilish, keskinlashtirish va shartlilikning boshqa ko'pgina turlari yordamida yaratilgan obraz orqali Satira obyektiga "ishlov" beriladi. Satira muallifi komiklikning boshqa turlaridan (yumor, hikoya va boshqalar) ham foydalanishi mumkin, biroq satira uchun salbiy tus berib, keskin ifodalangan estetik obyekt xarakterli hisoblanadi. Siyosiy satira tahririy multfilmlar, onlayn komikslar va satirik yangiliklar segmentlari ko'rinishida keng tarqalishda davom etmoqda. Ular siyosiy arboblar, siyosat va ijtimoiy masalalarga hazil-mutoyiba bilan izoh beradi.

Ta'kidlash joizki, zamonaviy jamiyatdagi satira va hazil turli darajadagi noziklik va niyatlarga ega bo'lishi mumkin. Ba'zilar o'yin-kulgi va o'yin-kulgini maqsad qilgan bo'lsa, boshqalari ijtimoiy tanqidning bir shakli bo'lib, jamiyatdagi kamchiliklarni fosh qiladi va tanqidiy fikrlashni targ'ib qiladi. Ushbu ifoda shakllari bugungi dunyoning madaniy landshaftini aks ettirish va shakllantirishda davom etmoqda.

O‘zbek xalq og‘zaki ijodi so‘zga va har xil so‘z o‘yinlariga boyligi bilan alohida ahamiyatga egadir. Qoraqalpoq xalq og‘zaki ijodida Ajiniyoz obrazi naqadar mashhur bo‘lsa, O‘zbek xalq og‘zaki ijodida Afandi (Nasriddin Afandi, Xo‘ja Nasriddin kabi variantlari ham mavjud) obrazi ham shu qadar ma‘lumdir.

Kulgi madaniyatlar va avlodlar o‘rtasidagi ko‘prik kuchiga ega bo‘lib, o‘zbek va qirg‘iz xalqlarining og‘zaki ijodida kinoya va hazil hukmronlik qiladi. Ushbu maqolada biz ushbu Markaziy Osiyo jamoalarining og‘zaki ijodi bo‘ylab maftunkor sayohatga otlanamiz, ularning aql-zakovati, kinoyaliligi va komediya dahosi chuqurligiga kirib boramiz. Ko‘plab manbalar, latifalar va misollarni aralashtirib, biz ularning hikoyalari, folklorlari va kundalik suhbatlariga rang beradigan istehzo va hazilning boy gobelenini ochamiz.

Keling, o‘zbek va qirg‘iz xalqlari og‘zaki ijodidagi istehzo va hazilning maftunkor olamini qadrlashda va undan saboq olishda davom etaylik. Shunday qilib, biz ularning merosini hurmat qilamiz, kulgi kuchini nishonlaymiz va umumiy insoniy aloqa, o‘yin-kulgi va zavqlanish tajribasini chuqurroq tushunishga yordam beramiz.

Qirg‘iz xalq og‘zaki ijodi ko‘plab xalqlarning xalq og‘zaki ijodi kabi ko‘pincha satira va hazil unsurlarini o‘z ichiga oladi. Satira - hazil, kinoya yoki mubolag‘a orqali shaxslarni, ijtimoiy institutlarni yoki jamiyat normalarini tanqid qilish va masxara qilish uchun ishlatiladigan adabiy uslub. Hazil esa odamlarni ko‘ngil ochish va ko‘ngil ochishga qaratilgan. Qirg‘iz xalq og‘zaki ijodida satira ham, yumor ham hikoya va madaniy ifodalarning turli shakllarida muhim o‘rin tutadi. Mana bir nechta misollar:

Qirg‘iz xalq og‘zaki ijodining eng mashhur asarlaridan biri bo‘lgan “Manas” dostonida hazil va satira namunalari mavjud. U ko‘pincha hazil-mutoyiba, o‘ynoqi suhbatlar yoki hazil-mutoyiba vaziyatlarda ishtirok etadigan qahramonlarni tasvirlaydi. Bu unsurlar jiddiy va qahramonlik mavzularini muvozanatlashtirib, dostonga yengillik bag‘ishlaydi.

Ertaklar va xalq ertaklari: Qirg‘iz ertak va xalq ertaklarida kinoya va hazil ham o‘z ichiga oladi. Qahramonlar, jumladan, hayvonlar va afsonaviy mavjudotlar ko‘pincha insoniy fazilatlarga ega bo‘lib, aqlli va hazil-mutoyiba suhbatlarida qatnashadilar. Bu ertaklar orqali axloqiy saboqlar yetkaziladi, ijtimoiy muammolar ba‘zan nozik tanqid qilinadi.

Dostondagi satirik elementlar (Manas): “Manas” dostonida satira ma‘lum personajlar yoki voqealar tasvirida uchraydi. Misol uchun, ba‘zi belgilar ijtimoiy sharh sifatida xizmat qiladigan bo‘rttirilgan xususiyatlar yoki kamchiliklarni o‘zida mujassam etishi mumkin. Dostonda ko‘pincha qirg‘iz xalqi duch kelgan kurash va to‘qnashuvlar tasvirlangan bo‘lib, kinoya orqali jamiyat yoki boshqaruvning qirralarini nozik tanqid qilish mumkin.

Manasning dono maslahatchisi Oqilbek xarakteri ijtimoiy-siyosiy masalalarni tanqid qilishda o‘z nutqlarida ko‘pincha kinoya va kinoyani qo‘llaydi. Ayrim qabila

boshliqlari yoki hukmdorlarining tasviri ularning kamchiliklari yoki shubhali qarorlarini ko'rsatuvchi satirik elementlarni o'z ichiga olishi mumkin. Ijtimoiy ierarxiyalar va kuch dinamikasiga oid satirik sharhlarni doston davomida topish mumkin, ular jamiyat tuzilmalariga tanqidiy nuqtai nazarni taklif qiladi.

"Aqlli toshbaqa" ertagi aqlli va hazilkash toshbaqani taqdim etadi, u aqlli nayranglar va so'zlar orqali boshqa personajlardan ustun turadi.

"Danqa kuyov"da voqea kulgili vaziyat atrofida bo'lib, dangasa yigit ishdan qochmoqchi bo'ladi, ammo kulgili oqibatlariga duch keladi.

Turli ertaklardagi qahramonlar o'rtasidagi hazil-mutoyiba va hazil-mutoyiba suhbatlaridan foydalanish ko'ngilochar ahamiyatga ega bo'lib, tomoshabinlarni o'ziga jalb qiladi.

"Qo'y bo'ridan o'zini qanday himoya qilish haqida maslahat so'radi" degan satirik maqol xavf tug'dirishi mumkin bo'lgan odamdan maslahat so'rash kinoyasini ta'kidlaydi.

"Itni tekinga berishdan ko'ra uni sotish osonroq" degan maqolda hech qanday kuch va xarajatsiz qimmatbaho narsani topish qiyinligini hazil bilan ta'kidlaydi.

Qirg'izlar o'rtasidagi kundalik suhbatlarda ko'pincha hazil-mutoyiba, hazil va do'stlar va oila a'zolari o'rtasida o'ynoqi masxara bo'ladi.

Hazil va satira ko'pincha yig'ilishlar, to'ylar va bayramlarda ishtirokchilarni xursand qilish va quvonchli muhit yaratish uchun ishlatiladi.

Qirg'izning an'anaviy xalq qo'shiqchilari bo'lmish oqinlar o'z chiqishlarida ko'pincha hazil unsurlarini o'z ichiga oladi. Tomoshabinlarni jalb qilish uchun ular hazil-mutoyiba matni, mimika yoki komediya hikoyalaridan foydalanishlari mumkin.

Komuzchilar o'z ijrolariga hazil qo'shish uchun o'ynoqi ohanglar, ritm o'zgarishlari yoki kutilmagan musiqiy interjeksiyalarni qo'shishlari mumkin.

Iloji bo'lsa, qirg'iz xalq og'zaki ijodida satira va hazil qo'llanilishini tasvirlash uchun aniq misollar va latifalar keltirishni unutmang. Bu maqolani jonlantirishga yordam beradi va o'quvchilarga ushbu elementlarning madaniy ahamiyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

"Jeen" deb nomlangan ba'zi satirik qo'shiqlarda qirg'iz bardlari ijtimoiy va siyosiy mavzularda hazil va kinoyadan foydalanadilar. Ular poraxo'r amaldorlarni, ijtimoiy tengsizlikni yoki jamiyat ichidagi ikkiyuzlamachilikni tanqid qilishlari mumkin.

Satirik ertaklar va latifalar ma'lum turdagi odamlar yoki kasblarni ifodalovchi, ularning kamchiliklarini ta'kidlaydigan yoki ularning xatti-harakatlarini satirik qiladigan qahramonlarni ko'rsatishi mumkin. Bu hikoyalar ko'pincha ogohlantiruvchi ertaklar yoki ijtimoiy sharhlar bo'lib xizmat qiladi.

Milliy qoliplar yoki mintaqaviy farqlar haqidagi hazillar qirg‘iz yumorida keng tarqalgan. Ular Qirg‘izistondagi turli mintaqalar yoki etnik guruhlar bilan bog‘liq bo‘lgan madaniy o‘ziga xosliklar, urf-odatlar yoki xulq-atvorni o‘ynoqicha ta’kidlaydi.

Qirg‘iz hazillarida ham so‘z o‘yini, so‘z o‘yinlari keng tarqalgan. Ular ko‘pincha aqlli lingvistik burilishlar yoki ikki tomonlama ma'nolarni o‘z ichiga oladi, hazil va kutilmagan zarbalarni yaratadi.

Kundalik vaziyatlar, munosabatlar yoki bema'ni stsenariylar haqidagi hazillar qirg‘izlar orasida engil o‘yin-kulgi sifatida keng tarqalgan.

Shuni ta’kidlash kerakki, hazil va satira sub'ektiv bo‘lishi mumkin va individual nuqtai nazar va madaniy kontekstlarga qarab farq qilishi mumkin. Bu yerda keltirilgan misollar qirg‘iz xalq og‘zaki ijodida uchraydigan komediya unsurlari haqida qisqacha ma’lumot beradi, biroq qirg‘iz hazilining boy an’analari doirasida o‘rganish mumkin bo‘lgan hazil va satirik mazmunning keng doirasi mavjud.

Satira va hazillarning kelib chiqishi qadimgi davrlarga borib taqaladi, har ikkala ifoda shakli ham turli madaniyat va sivilizatsiyalarda ildiz otgan.

Qirg‘iz ertaklari va xalq ertaklarida tomoshabinlarni jalb qilish va hikoyalarni yanada qiziqarli qilish uchun ko‘pincha hazil qo‘shiladi. Bu hazil aqlli so‘z o‘yini, kulgili vaziyatlar yoki personajlar o‘rtasidagi kulgili o‘zaro munosabatlar shaklida bo‘lishi mumkin. Hayvonlar ko‘pincha antropomorfizatsiya qilinadi va ularga kulgili shaxslar beriladi, bu ertaklarga engil va qiziqarli jihat qo‘shadi.

Qirg‘iz maqol va matallari o‘zining zukkoligi bilan mashhur bo‘lib, ko‘pincha satirik elementlarni o‘z ichiga oladi. Ular inson xatti-harakatlarini tanqid qilishlari, ijtimoiy muammolarni ta’kidlashlari yoki istehzoli kuzatishlarni taklif qilishlari mumkin. Masalan, “Bufaloga lyutta chalmas” degan maqolda uning qadriga yetmaydigan odamga ilm va kuch sarflamaslik, johillik yoki qadrsizlikni hiyla-nayrang qilib ko‘rsatish mumkin emas.

Qirg‘iz madaniyatida xalqning zukkoligi va hazil-hazilini aks ettiruvchi boy maqol va matallar to‘plami mavjud. Bu ixcham va ko‘pincha qofiyali iboralar insonning xulq-atvori yoki ijtimoiy urf-odatlar haqidagi hikmat, mushohadalar, ba’zan esa satirik sharhlarni bildiradi.

Kundalik suhbatlarda va hikoyalarda qirg‘izlar o‘z tomoshabinlarini qiziqtirish va jalb qilish uchun ko‘pincha hazil va satiradan foydalanadilar. Ular so‘z o‘yini, kinoya yoki kulgili latifalardan muayyan vaziyatlarga, shaxslarga yoki ijtimoiy normalarga kulish uchun foydalanishi mumkin.

Shuni ta’kidlash kerakki, qirg‘iz xalq og‘zaki ijodida satira va hazildan foydalanish turli mintaqalar, jamoalar va hikoyachilar orasida farq qiladi. Maqsad, odatda, ko‘ngil ochish va yengillik keltirish, balki ijtimoiy va madaniy muammolarni ham nozik tarzda hal qilishdir.

Tarixdan ma'lumki, xonlar, amirlar, beklar va hokimlarning haddan oshiq darajada qilgan zulmlari va adolatsizliklari oddiy xalqni qiynab yuborgan va natijada juda ko'p xalq qo'zg'olonlari bo'lib o'tgan. Biroq, xalq qo'zg'olonlari doim ham muvofaqiyatli kechavermagan. Aksariyat hollarda oddiy xalq katta yo'qotishlar qilavergan. Mana shu holatlar ham satirani rivojiga alohida hissa qo'shgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Ajdodlarimiz jamiyatdagi illatlarni xalq tilidan so'zlash va uni kerakli insonlarga yetkazish uchun aynan Afandi obrazidan foydalanishgan. Ana shu yo'sinda satira bizning og'zaki ijodimizga ham kirib kelgan va rivojlangan.

O'zbek va qirg'iz jamiyatlarida kundalik suhbatlarga kinoya va hazil singib ketgan. Ularning tilida so'z o'yinlari, so'z o'yinlari va qo'sh gaplardan foydalanishni o'rganing, ularning muloqotiga kiritilgan kinoyaning nozik qatlamlarini oching. Odamlarning kundalik hayotda kulish qobiliyatini aks ettiruvchi latifalar va hazil-mutoyiba yoki hazil maqollariga misollar keltiramiz:

Masalan, bir necha latifalarni olaylik:

Bir podshoh she'r yozib saroy ahliga o'qib beribdi. Hamma maqtabdi. Faqat Afandi jim turganmish. Podshoh: – Sen nima deysan?, – desa Afandi: –Bunaqa rasvo she'rni eshitmaganman, – debdi. Podshohning jahli chiqib, uni zindonga tashlabdi. Bir haftadan keyin Afandini shohning yoniga olib borishibdi. Podshoh yangi yozgan she'rini o'qib berib, – qalay chiqibdi?, – desa, Afandi indamasdan o'girilib ketayotgan emish. Podshoh: – qayoqqa?, – desa, Afandi:– zindoningiz qayerda edi? – der emish.

O'zbek va qirg'iz og'zaki ijodidagi satira va hazilning nozik jihatlarini tushunish uchun bu jamiyatlarning madaniy zaminiga chuqur kirib borish zarur. Ularning hikoya qilish va yumoristik an'alarini shakllantiradigan tarixiy, geografik va ijtimoiy omillarni muhokama qilamiz. Ushbu madaniyatlarda og'zaki muloqotning ahamiyatini va ularning merosini saqlashdagi rolini ko'rsatamiz.

Podshoh Afandini masxaralash maqsadida saroy ahlini yig'ib, farmoni oliy o'qidi: – Biz bugundan boshlab Nasriddin Afandini eshak boshilik martabasiga muvofiq ko'rdik... Afandi o'rnidan turib podshohga ta'zim qildi va borib taxtdan ham yuqoriroq bir joyga borib o'tirdi. – Ha, Afandi, – dedi podshoh, – nima uchun mendan ham yuqoriroqqa o'tirdingiz? Afandi qo'lini ko'tarib dedi: – Taqdirga tan bering, shohim! Men o'z vazifamni bajarishga kirishdim!

Ko'ryapsizki, Afandining topqirligi va so'zamonligi kishini olo qoldiradigan darajada kuchli. Shuningdek, u shohlar va har qanday amaldorlar bilan bemalol, yuzma-yuz ko'risha oladi va ularni “mot” qila oladi. Biroq, Afandi birgina obraz emas, chunki, xalq orasida minglab afandilar bor bo'lgan. Ular so'zamolligi va topqirligi bilan kishini hayratga sola olganlar. Amaldorlar esa, bunday insonlarga Afandi latifalaridek qoyil qolish o'rniga, qatlga yoki har xil qiynoqlarga buyurishgan. Shuning uchun oddiy avom xalqi o'z gaplarini afandi siysomi orqali gapirganlar.

Mumtoz adabiyotda ham Navoiy, Turdi, Maxmur, Gulxaniy, Hoziq, Muqimiy, Zavqiy singari ijodkorlarning yozgan asarlarida ham satira janri paydo bo‘ldi va rivoj topdi.

Turdi Farog‘iyning “Tor ko‘ngillik beklar”, Muqimiyning “Tanobchilar”, Gulxaniyning “Zarbul masal” asarlari ham ayni davr uchun “Afandi” vazifasini o‘tagan. Ulardagi hayot haqiqatlari esa hamma zamon uchun birdekdir.

“Tanobchilar” hajviy she‘ridan parcha olaylik:

Derki: «Ko‘zungga hali kal jojaman,
Maxdumi a‘zamlilik o‘zim Xo‘jaman.
Bizga bobo hazrati Shohlig‘ mazor,
Muxlisimiz mardumi ahli diyor.
Ham yana Erxubbi bo‘lodur tag‘o,
Ammamizning erlaridur Nurato¹.

Bir qarashda kishini kulishga majbur qiladigan bu baytlarda Muqimiy satira janridan ustamonlik bilan foydalana olgan. Aslida, talmeh qilib olingan avliyolar naslidan Hakimjon va Sulton Alidek sudxo‘r kimsalar chiqqan emas, avliyolar avlodidanmiz deb davo qilishlari kishini kuldirsa, bunday ahmoq kimasalar jamiyatdagi qaysidir amalni egallab turgani yig‘latadi. Negaki, xalqning ahvolini, dardini eshitish mana shunday ahmoqlar qo‘liga qolganligi xalqning boshiga mushkulotlarni solishi turgan gap.

Shuningdek, satirada faqat amaldorlarning kirdikorlari emas, balki, insonlardagi illatlarga ham qarshi kurash olib boriladi. Hamza, Qodiriy, So‘fizoda, Ne‘mat Aminov, Gafur G‘ulom, Abdulla Qahhor, Said Ahmad, Erkin Vohidov va boshqa ko‘plab ijodkorlar ijodida ham kuzatish mumkin. Modernizatsiya, globallashuv va raqamli davrning o‘zbek va qirg‘iz og‘zaki ijodiga ta‘sirini ko‘rib chiqdik. Ushbu madaniyatlar o‘zgaruvchan vaqt sharoitida hikoya qilish usullari va hazil an‘analarini qanday moslashtirayotganini muhokama qildik. Og‘zaki asarlarni saqlash va rivojlantirish uchun ijtimoiy media kabi yangi platformalar tomonidan taqdim etilgan qiyinchiliklar va imkoniyatlarni o‘rgandik.

Said Ahmadning bir qator asarlari, shu jumladan, “Qoplon” ham satiraga yaqqol misol bo‘la oladi. Tillayev kabi ishonuvchan insonlarning ishonchiga kirib olgan Qurbonboydek kimsalarning kirdikorlarini satira orqali ochib bergan. Tillayev lavozimidan bo‘shagach Qoplon yo‘qolib va uni do‘stining uyida ko‘rib qolishi, do‘sti tomonidan itni taniyanmi desa, Qurbonboyni ko‘rsatib ha deyishi kishini ham kuldiradi, ham yig‘latadi. Inson o‘z nafi yo‘lida nima ishlarga tayyor ekanligini ko‘rib yig‘laging keladi.

¹ Muqimiy. Tanlangan asarlar. O‘z SSR davlat nashriyoti. 1953-y

Erkiv Vohidov ijodining eng ko‘zga ko‘ringan qirralaridan biri “Donish qishloq hangomalari” da yaqqol namoyon bo‘ladi. Matmusa obrazi orqali shoir jamiyatdagi ko‘p kirdikorlarni ochishga uringan. Ayrim latifalar yumor bo‘lishi mumkin, biroq, aksariyat latifalar ortida achchiq kulgi hukmronlik qiladi.

Yumor ham satira kabi kishilarni kulishga undaydi. Biroq, unda satiradan farqli o‘laroq “nim kosa” bo‘lmaydi.

Yumor ham satira kabi ajdodlarimizdan bizga me‘ros bo‘lib kelgan hisoblanadi. Ayniqsa, mavsumiy bayramlarimiz bugun latifalarsiz o‘tmaydi.

Zalqimiz qadimdan so‘zga chechanligi va hozirjavobligi bilan sharq olamida shuhrat qozongan. Kishilar o‘rtasida suhbat bo‘lsa, albatta, hazillarsiz yakunlangan emas.

Alisher Navoiy Binoiy bilan ko‘p bora dahanaki tortishuvlar olib borgan, bir kuni Navoiyning uyiga Binoiy keladi. Biroq, ostonada yotgan kuchuk Binoiyning ichkariga kiritmaydi, shunda Binoiy Navoiyga hazil qilib – sizni chaqirsam itingiz navo qiladur – deydi. Navoiy esa – bu kuchukni ko‘chadan topib oldim va uyimga olib kelib parvarishladim, ko‘rub turganingizdek binoiydek it bo‘ldi – deb javob bergan ekan. Ko‘rib turganimizdek, og‘zaki nutqda hazil-mutoiba keng qo‘llaniladi.

O‘zbek va qirg‘iz xalqlarining og‘zaki ijodi satira va hazilning madaniy ifoda vositalari sifatidagi qudratiga jozibali ko‘rinish beradi. Bu jo‘shqin jamoalar o‘zlarining xalq og‘zaki ijodi, maqollari, hajviy ko‘rinishlari va ijtimoiy-siyosiy sharhlari orqali o‘z hayotining to‘qimasiga kulgini to‘qdilar. Biz ularning og‘zaki ijodidagi boy hazil gobelenini qadrlar ekanmiz va ulug‘lar ekanmiz, biz bu g‘ayrioddiy madaniyatlarning qadriyatlarini, intilishlari va mustahkamligi haqida tushunchaga ega bo‘lamiz.

O‘zbek madaniyatida Nasriddin Xo‘ja va qirg‘iz madaniyatida Alakay kabi o‘zining hazil va satirik tabiati bilan mashhur bo‘lgan o‘ziga xos folklor qahramonlarini o‘rganing. Ularning jirkanch anjomlari, aqlli so‘z o‘yinlari va ijtimoiy me‘yorlar va hokimiyatga qarshi kurashuvchi hiyla-nayranglar rolini ta’kidladik.

Ushbu belgilarning madaniy ahamiyati va ular hozirgi o‘zbek va qirg‘iz jamiyatida qanday nishonlanishi va ularga murojaat qilinayotganini muhokama qilindi.

O‘zbek va qirg‘iz xalq og‘zaki ijodidan ommabop satirik ertaklardan misollar keltirib, ularning asl mavzularini tushuntirib, ularning xabar va axloqiy saboqlarni yetkazishda hazildan foydalanish usullarini tushuntirib o‘tishga harakat qildik.

Zamonaviy adabiyotimizda ham G‘afur G‘ulomning “Afandi o‘lmaydigan bo‘libdi” nomli hikoyasida “XX asr afandi”sini ko‘rishimiz mumkin. Ajalga ham “chap” bera oladigan o‘zbek kishisini o‘qib beixtiyor yuzingizga tabassum yugiradi. Yoki, Said Ahmadning “Ufq” romanidagi Azizxonning harakatlari kishini kuldirishi tabiiy. “Kelinlar qo‘zg‘oloni” pyesasi va boshqa hikoyalari ham komediyasining

yorqin na'munalaridir. Abdulla Qahhorning ham ko'plab komediyalari ,xususan, "Shohi so'zana" asari ham shular jumlasidandir.

Adabiyotlar:

1. Abdulla Qahhor. Hikoyalar. Qizil o'zbekiston va "Правда востока" nashriyoti. 1949-y.
2. G'afur G'ulom. Mukammal asarlar to'plami VI tom. O'zbekiston SSR "FAN" nashriyoti. 1986-y.
3. Muqimiy. Tanlangan asarlar. O'z SSR davlat nashriyoti. 1953-y.
4. Said Ahmad. Tanlangan asarlar II jild. "SHARQ" nashriyoti. 2000-y.
5. Asotirlar va rivoyatlar. 1-kitob To'plab nashrga tayorlovchilar. Malik Murodov, Muharram Shayxova – 1990.
6. Madayev Omonulla. O'zbek xalq og'zaki ijodi. - T.: «Mumtoz so'z», 2010..
7. Safarov Oxunjon. O'zbek xalq og'zaki ijodi. - T.: «Musiq», 2010.
8. Masharipova Z. O'zbek xalq og'zaki ijodi. -T.:2008.
9. Alptekin Ali Berat. Halk Hikayelerinin Motif Yapısı. 2. Baskı. Akçağ Yayınları. Ankara-2002.
10. Salarov O. O'zbek xalq og'zaki ijodi. -T . "Musiq", 2010, 368b.
11. Turdimov.SH. Etnosvaepos..-Toshkent: O'zbekiston, 2012, 112b.
12. Eshonqul J. Folklor:obraz va talqin. - Qarshi: Nasaf, 1999, 160b.
13. Eshonqul J. Epik tafakkur tadriji. - Toshkent: Fan, 2006, 120b.
14. Холбутаев, Г. О. Yingying, W. (2016). THE SEMANTIC AND SYNTACTIC SPECIFICS OF THE SYNTACTIC STRUCTURES OF THE CONJUNCTION «ДА И»: THE SIMILARITIES AND DIFFERENCES FROM THE CONJUNCTION «ДА И ТО». *International scientific journal*, 18. http://en.sciphilology.ru/f/philology_no_4_22_july.pdf#page=18
15. Холбутаев, Г. О. (2021). ASKIYADA ONOMASTIK BIRLIK LARNING IFODALANISHI. In *Языки и литература в поликультурном пространстве* (pp. 160-163). <https://elibrary.ru/item.asp?id=47133375>
16. Холбутаев, Г. О. (2021). АСКИЯ ЖАНРИНИНГ ЎЗБЕК ФОЛЬКЛОРШУНОСЛИГИДА ЎРГАНИЛИШИ. *Academic research in educational sciences*, 2(10), 559-563. <https://cyberleninka.ru/article/n/askiya-zhanrining-zbek-folklorshunosligida-rganilishi>
17. Kholbutayev, G. O. (2021). SIMILARITY OF ASKIAS THEORY AND JOKE. *Theoretical & Applied Science*, (2), 72-76. <https://elibrary.ru/item.asp?id=44813082>
18. Холбутаев, Г. О. (2020). «АСКИЯ» КАК НАЦИОНАЛЬНАЯ СМЕХОВАЯ КУЛЬТУРА. *Редакционная коллегия*, 199. <https://hcommons.org/deposits/objects/hc:38080/datastreams/CONTENT/content#page=200>
19. Holbutayev, G. (2019). SOME QUESTIONS OF THE CONSIDERATION OF PHRASEOLOGICAL ELLIPSIS IN A SYNTACTIC ASPECT. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(1), 197-200. <https://namdu.researchcommons.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1032&context=journal>